

iz kulturne sfere naredili veliko, o novi zavesti, o tem, kakšna naj bi bila vloga slovenske kulture vnaprej. Sam sem bil le prisluškovalec, Jure pa je bil vizionar, ki je svojo vizijo tudi radikalno živel. Njemu so bili enako ljubi William Wordsworth, Faulkner, Tolstoj kot Jenko, Župančič ali Šalamun, on bi znal na zastavljena vprašanja veliko širše in globlje odgovoriti. Zanje je bilo temeljno etično merilo spoštovati in ljubiti vse živo okoli sebe, ptice, drevesa, zadnjo bilko in mravljo, ki ti prečka pot. Verjel je v novo dobo zavesti duha, dobo, ko ne bo nasilje gibalno sveta, ko ne bo več živalskih vrtov, lova in ekoloških katastrof in jedrskih elektrarn, ko bo rastlinojedstvo običajen način življenja in ne le moda. Verjel je v to, s svojim zgledom je deloval, gotovo, da zveni takšna vizija utopično, a vsak še tako majhen prispevek za to novo podobo sveta je veliko.

Na nas pa je, kako se bomo odločili.

Ervin
Fritz

Tesnoba za Slovenijo

Ko se je začela vojna za Slovenijo, je dobil moj sin med prvimi vabilo, naj se oglasi pri teritorialni obrambi. Ko je prišel na občinski štab, je že zmanjkalo uniform in poslali so ga domov. Odkrito povem, da sem bil za sina vesel, iz dogodka pa sem sklepal, da naša obramba ne presega organiziranosti prostovoljnega gasilstva, in mi je bilo tesno.

Naša narodna usoda je bila najbolj na tehtnici, tako se mi je vsaj zdelo, v nedeljo 30. junija ob devetih dopoldne, ko se je iztekel vojaški ultimatum Sloveniji in ko je radio objavil, da so se vzdignila z letališč na Hrvaškem in v Bosni vojaška letala, da letijo proti Sloveniji in da bodo nad Ljubljano v petnajstih, dvajsetih minutah. Disciplinirano smo šli v zaklonišča, vendar s strašno zavestjo, da je vsega konec, da nas bodo nazadnje le užugali, če nas niso mogli drugače, pa z brutalno vojaško silo.

Z našega balkona se vidi vsa Ljubljana od Polja do Šentvida. Točno na jugu je antena na Krimu. Žena zgroženo vpraša: »Misliš, da nam bodo čez deset minut vse tole sesuli?« Sin pravi: »Nisi bila pri vojakih, pa jih ne poznaš. Pojdite brž v zaklonišče, najbolje v tistega pod oficirskim blokom. Jaz se ne bom skrival, če bodo bombardirali, grem takoj »noter«. – Bil sem ponosen na mulca. Rekel sem: »Če se bo res začelo, grem tudi jaz »noter«. »Noter« je pomenilo v boj. Niso sesuli. Obrnili so se. Njihova bojna vozila smo ustavili. Kakor koli nam že govorijo, da so bili v njihovih tankih *otroci* (za starše so otroci pač zmeraj otroci, tudi če so že odrasli), pa s slovenskega gledišča velja, da so bili ti eventualni otroci v *tankih*, ki so rolali po naši deželi, in je bil njihov cilj preprečiti našo neodvisnost, vreči demokratično izvoljeno oblast, vsiliti slovenskemu narodu tujo voljo in ga okupirati.

Ne vem, če je sploh kdo verjel v našo zmago, vendar je res, vojaško smo zmagali. Od četrta do nedelje popoldne smo blokiralni vse sovražne kolone. Niso imeli kam. Bili so v tankih več dni na smrt preplašeni, lačni, žejni, poscani in posrani. Zmagali smo čez vikend, da smo kot delaven narod lahko šli v ponedeljek spet na ših.

Mile zvezde so nam zasijale, ko se je okupatorju zabliskalo, da je zanj bolj ugodno, če se malo tepen, malo osmešen, a cel, povsem umakne iz Slovenije, kot pa da udari z vso močjo, razruši Slovenijo in se zaplete v dolgo, nesrečno vojno s Slovenci, ki so znani kot brezhibno organizirani, skrajno okrutni ramboti in volkodlaki.

Od nekdanj me je ob slovenskem narodnem vprašanju grabila tesnoba. Ko so se še vsi sedanji kritiki socializma vedli, kot da je slovensko narodno vprašanje – razen nekaj malenkosti, na primer jezik v JLA – zadovoljivo rešeno, sem jaz že pisal pesmi na to temo, pesmi, polne tesnobe. Vprašanje slovenstva mi ni bilo, mi ni in mi ne bo odkljukan problem. Slovenstvo je potrebno skrbne nege, ki si jo kajpak tudi zasluži.

Da ne bi segal predaleč nazaj: v drugi svetovni vojni so bili Slovenci na tem, da kot narod izginejo, nehajo živeti na svojih domovih kot kolikor toliko svobodni ljudje, kot skupnost, ki ima svojo zgodovino, skupno ozemlje, jezik, identiteto. Žugala je strašna usoda.

Majhni narodi so tako ogroženi, da so še posebej dovzetni za utopije. Tudi pred drugo vojno je bilo izdelanih kar nekaj utopij. Najlepša je bila pač tista Josipa Vidmarja o Slovencih kot hiperkulturnem narodu, znana vizija o slovenskih Atenah ali Florenci.

Največji del naroda pa je popolnoma prevzela utopija, ki to na prvi pogled niti daleč ni bila, utopija osemindvajsetletnega genialnega, zgodaj zrelega mladeniča, Edvarda Kardelja – Speransa. Ta utopija je tik pred usodnimi odločitvami druge svetovne vojne mahala s pravim ključem za rešitev vprašanj majhnih narodov. Zelo poenostavljeno povzeto: komunizem je ključ za rešitev uganke zgodovine, ki ve, da je ta ključ. V komunizmu bo prenehalo izkoriščanje človeka po človeku, razreda po razredu in s tem tudi naroda po narodu. Torej je komunizem edini realni up majhnih narodov. Samo če bodo pomagali zgraditi svet, na katerem ne bo izkoriščanja, lahko upajo, da bodo obstali.

Takrat, pred vojno, recimo leta 1938, se je o grozotah v Sovjetski zvezi že veliko vedelo. Toda nacionalno vprašanje se je kljub vsem grozotam zdelo tam vendarle dejansko in dokončno rešeno. Leninova ubijalska kritika velikoruskega nacionalizma in šovinizma, Stalinova lapidarna razprava o narodu, predvsem pa sovjetsko prakticanje enakopravnosti narodov, spodbujanje narodnih kultur, je bilo takrat videti takole: to, kar potrebujemo Slovenci, je možno samo v komunizmu. To, o čemer lahko kot narod samo sanjamo: o razcvetu, prosperiteti, svobodi, razvoju in tako dalje in tako dalje, pa je v Sovjetski zvezi za majhne narode že stvarnost, to se pravi, stvarnost, ki bujno in bajno nastaja pred našimi očmi.

Stari partizani naj zdaj kar zatrjujejo, da so se borili za nacionalno osvoboditev, za komunizem pa ne. Res je namreč, da je bil komunizem zanje formula končne rešitve nacionalnega vprašanja majhnih narodov. Komunizem je bil realno obzorje. Partizani so se borili za svobodni slovenski narod v brezrazredni, neizkoriščevalski družbi. To so bili njihovi cilji in temelj za tako rekoč vsenarodno podporo partizanstvu. Domobranci so partizanom v tem smislu upravičeno očitali komunizem, celo Kocbeku, ne da pa se zanikati, da partizani niso osvobodili naroda pred okupatorji. Domobranci, vaške straže, bela garda, plava garda, črnorokci, raztrganci pa so bili in ostali efialti.

Komunisti ne bi nikoli dobili narodov Jugoslavije spet pod eno streho, če ti narodi ne bi bili verjeli v to, da jih pod njimi čaka nacionalna in

socialno srečna prihodnost. Komunisti so se zato popolnoma razdali, še več, kdor ni hotel imeti srečne prihodnosti, so ga v imenu zgodovine vanjo kar potunkali (Edvard Kardelj: Problemi socialistične politike na vasi).

Komunisti so sami minirali svoj projekt. Predvsem z grozovitostjo. Ne samo Slovenci, vsi jugoslovanski narodi, drugi še bolj vneto kot Slovenci, so takoj po vojni fizično likvidirali vse okupatorske sodelavce. To so bili poboji neznanskih razmerij. Strah in nezaupanje (tipična marksistična »distanca do objektivne stvarnosti«) sta napeljala zmagovalce k najpreprostejši formuli za rešitev vprašanja: fizično pospraviti z odra vse nasprotnike. Za veliki in novi čas ostanejo na odru samo vzklikajoče ljudstvo in njegovi genialni, od zgodovine določeni voditelji... Kakšna vizija...

Na odru je ostalo v vojni obubožano ljudstvo, sorodniki pobitih, polni sovraštva, in ubogi voditelji, tako do komolcev v krvi, da se nikoli niso znebili strahu pred maščevanjem. Marx je učil, da je komunizem prihodnost najbolj razvitih družb s kapitalistično ureditvijo. Predvsem pa družba zgodovinsko še nedosežene demokracije, v kateri bo svoboda vseh pogojevala svoboda posameznika.

Osebnost sem prepričan, da so slovenski komunisti (Kidrič, Kardelj in mnogi drugi) težili k taki demokraciji. Imam teorijo za osebno rabo, da bi se ta demokracija lahko s kancem sreče celo uresničila, če ne bi bilo tistih grozljivih množičnih pobojev domobrancev po zmagi. Najosnovnejši pogoj za demokracijo so vsaj poštene volitve. Dilema komunistov ob tem je bila: Kaj pa, če na volitvah le zmagajo oni drugi? Pobijejo nas, kot smo mi (po neumnem) nje. Torej nobenih poštenih volitev in nikakršne demokracije brez nas. To je bila komunistična logika. In dokler so živeli glavni krivci množičnih pobojev, tudi ni popustila komunistična železna pest.

Morda bi lahko prav Jugoslovani, posebej še Slovenci, dokazali svetu, da komunizem le ni utopija, da je možno ustvariti družbo, v kateri ni izkoriščanja človeka po človeku, v kateri je svoboda posameznika pogoj za svobodo vseh, da je mogoče, da se razcvetijo tudi majhni narodi, da je mogoče delavsko samoupravljanje. Morda.

Ob trenutnem svetovnem pokopu komunizma, ko se daleč naokrog ne sliši nobena beseda v njegovo podporo, lahko zase rečem vsaj to, da verjamem v njegov prerod. Prišel bo z družbenimi formami, v katerih se izkoriščanje preprosto ne bo izplačalo, s formami, v katerih se bo vsaka posebnost gojila kot vrednost in v katerih bo majhno čudovito.

Take stvari lahko človek verjame ali ne. Slovenci smo kot majhen narod nagnjeni k utopijam, k rešilnim formulam, ki bi nam zagotovile nacionalni obstoj. Trenutno je modna formula »Evropa«. Kakor si jo različne skupine različno razlagajo, pričakujejo pa od nje čudežno ozdravitev za vse naše najhujše tegobe, se bojim, da pomeni spet sistem zelo varljivih upov. Že slavni Petrica Kerempuh je vedel: »Evropa za nas ima štrik«.

Srbski nacionalsocialistični politikanti so v zadnjem desetletju dodobra namučili jugoslovanske narode. Kakšne hudobije so nam delali in nam jih še delajo! Za največji greh pa jim štejem – kar se tiče Slovencev – da so nam do kraja priskutili Jugoslavijo in nas s svojimi norostmi prisilili, da smo šli na svoje in po svoje. Res je, da nam ni preostalo nič drugega: če zanemarim vse drugo, je Jugoslavija postala za Slovence preprosto predraga. Torej smo morali na svoje in po svoje. V tem ne bi rad videl nikakršne »uresničitve tisočletnih sanj nešteti rodov«. Da smo Slovenci uporabili svojo pravico do

samoopredelitve, se mi zdi racionalno dejanje. Vendar pa Jugoslavija le ni bila šnapsideja, kot se želi prikazati po novem. Mislim, da je še vedno v nacionalnem interesu vseh jugoslovanskih narodov, da na novo ustvarijo alianso. Gradnja bunkerjev in zatreskavanje z vrati proti jugu se mi ne zdi prav razumno. Skrbi me grubeličizacija in militarizacija ljube mi Slovenije, skrbi me množična pavperizacija, ki je na pohodu. Skrbi me, da nas je nekdo že ali pa nas bo v kratkem vse skupaj kupil za smešno vsoto mark. Skrbi me, da je kompjuterizirana zgodovina že naša metoda za naš neboleč nacionalni konec, ko nas vtakne v skupni evropski lonec, v katerem se nikomur v nobenem pogledu ne bo več splačalo ostati Slovenec.

3. 2. 1992

Taras
Kermauner

Najtežje bo vzdržati pravo mero

1.

Najprej nekaj spominsko metodološko avtorefleksivnih opomb.

Dnevnik sem dolga leta res pisal; s presledki. Od malega; dnevnik različnih kvalitiet. Pod sistemom, ki ni dopuščal pluralizma v javnosti – na začetku, v prvem povojnem desetletju niti v privat-

nosti, človeku kot privatni osebi –, je bil dnevnik ustrezna metoda, da je človek ohranjal svojo avtentično resnico. Slabost tega početja: ohranjal jo je le zase. Kar je delalo za nenaravno, za nezdravo javnost; ta je namreč dajala napačen vtis splošne enoumnosti, enotnosti, strinjanja z uradnimi stališči. In je obenem moralno razkrajalo samega posameznika, ker ga je spreminjalo v bitje z dvema resnicama: z eno za javnost, z drugo za privatnost – za dnevnik.

Meni je izhod iz te osebno nenravne drže pomagala najti totalitarna oblast. Ob koncu Revije 57 – 1958. leta –, ko me je oblast za leto in pol dala v preiskavo zaradi suma sovražne propagande, mi je ob tem izvršila preiskavo doma, na mojem stanovanju, mi zaplenila moje intimne spise. Če bi bil tedaj v Sloveniji, bi svoj arhiv zagotovo skrnil. Ker pa sem prav tedaj študijsko potoval po Grčiji, domači pa se niso znašli, je padlo celotno moje osebno pisanje – obsežna korespondenca, zapiski, dnevniki – v roke policije (20 zvezkov po 200 strani teh zapiskov in dnevnikov, ki so bili namenjeni le meni oz. ki so bili le moj pogovor s samim sabo).

Ker sem doživel ob koncu Perspektiv še eno sorodno preiskavo in zaplembo, sem postal previdnejši in sem svoje osebne zapise – z vsem neobjavljenim gradivom – začel skrivati. Skrival sem jih do začetka 90. let. Primer: ko sem odhajal, recimo, v tujino, sem zmerom svoje rokopise selil in puščal pri znancih. Lahko si predstavljate, v kakšnem razpoloženju in v kakšnem odnosu do lastne domovine je živel človek, ki je tako ravnal skoz desetletja: v ozračju strahu, preganjanosti, nezaupanja; ne le – normalne – kritike, ampak osebne eksistencialne ogroženosti.

Izkušnja iz l. 1958 je bila težka. Politična policija je moje dnevnike